

■ **MONIQUE MARTINEZ**
Universitatea din Toulouse, Departamentul
de Litere, Limbaje și Arte

■ **MICHEL CAFFAREL**
Universitatea din Toulouse, Departamentul
de Fizică și Chimie Cuantică

când teoria cuantică stimulează imaginația artistică și științifică – o evaluare critică a esteticii cuantice

În anul 1994 s-a fondat în Granada un grup internațional cunoscut sub numele de „Salón de los Independientes”, care vedea în teoria cuantică un vârf de lance al unei noi estetici „revoluționare”. Conform fondatorilor grupului, fizica cuantică a jucat un rol fundamental în „dezordinea” postmodernității și a oferit un tărâm fertil pentru dezvoltarea unor mari teorii (în filozofie, istorie, sociologie și estetică) ale acestui secol. În plan artistic, se spune că prin provocarea principiilor fizicii clasice, combatând continuitatea cu discontinuitatea, cauzalitatea cu incertitudinea și separabilitatea atomilor cu interdependența lor, fizica cuantică a oferit mijloacele pentru dezvoltarea înțelegerii și a producerii artei din viitor.

În *Manifestul de la Valencia* ce s-a născut din aceste întâlniri, semnatarul lui (în jur de șaiszeci de artiști printre care se numără scriitorii Juan Goytisolo și Javier Tomeo) au susținut estetica cuantică ca fiind necesară pentru renașterea formei artistice și eticii într-o Spanie pe care ei o vedeau ca fiind încă împotmolită în realismul specific secolului XIX. Gregorio Morales, unul dintre inițiatorii acestei mișcări, a dezvoltat propria teorie a esteticii cuantice în mai multe cărți: *Cadavrul lui Balzac. O viziune cuantică a literaturii și artei*¹; *Principiul incertitudinii*²; *Insula lunaticului*³. El a fost, de asemenea, unul dintre autorii cărții tipărite de „Salón de los Independientes”, *Lumea Culturii Cuantice*, coordonată de Manuel J. Caro și John W. Murphy⁴.

Folosirea adjectivală a cuvântului „cuantic” pare, printre cunoscătorii, să fi devenit o marcă de vârf în creația artistică contemporană

Mișcarea născută în Spania în jurul esteticii cuantice pare să fi luat în prezent o amploare globală. O mulțime de artiști consacrați se consideră ca făcând parte din mișcarea Artă și Știință sau sunt analizați prin prisma filtrului „cuantic” de către critici.

Să dăm câteva exemple de astfel de artiști, într-o enumerare ce nu se vrea a fi exhaustivă, dar care îi poate include pe următorii:

- în teatru dramaturgul francez Claude Régy, ale cărui eseuri teoretice despre practica sa cuantică, *Spații pierdute* și *Starea de incertitudine*, au devenit lecturi fundamentale;

- în roman, întruparea viziunii cuantice este scriitorul francez Michel Houellebecq, în special prin *Particulele elementare* și autorul japonez Haruki Murakami (*Kafka la malul mării*) care se pretează la o lectură cuantică;

- în muzică, compozitorul american John Cage ale cărui tehnici experimentale incorporează concepte cuantice;

- în literatura științifico-fantastică scriitorul american Robert Anton Wilson, ale cărui cărți din trilogia *Pisica lui Schrödinger* (*Universul de lângă noi*, *Jobenul de scamator*, *Porumbelul voiajor*) țin în mod evident de estetica cuantică;

Folosirea adjectivală a cuvântului „cuantic” pare, printre cunoscătorii, să fi devenit o marcă de vârf în creația artistică contemporană. Dincolo de faptul că este un curent la modă – un periticol permanent în căutarea frenetică pentru noi concepte epistemologice – ce se întâmplă de fapt în această abordare a științei de către artă? Ce datorează imaginația artistică teoriei cuantice?

Dintre cele unsprezece principii definite de Gregorio Morales – principiul complementarității, principiul incertitudinii, principiul antropic, non-separabilitatea, a-cauzalitatea, complexitatea, ubicuitatea, câmpurile morfogenetice, universul ca hologramă, ordinea implicită și ordinea manifestată, non-distinția dintre materie și energie, corp și minte⁵ – patru s-au dovedit în mod particular ca fiind fertile pentru imaginația artistică.

Principiul antropic este crucial pentru înțelegerea creațiilor artistice contemporane. Operele „deschise” – spații construite împreună cu observatorul – justifică analogia și ideea că observatorul modifică experimental prin simpla observare, condamnăm la eșec orice încercare obiectivă de a fixa realitatea. Dar, pentru a da un exemplu, în piesa *Sânge lunar* de Sanchis Sinisterra⁶ (pe aceeași temă ca și *Vorbește cu ea* de Almodóvar), estetica trans-lucidității la lucru îi permite publicului să construiască sensul: frânturi de informații, indicii poli-semantice și lacune semantice ce fac ca fiecare dintre receptori să inventeze propria poveste și să individualizeze relația lor cu ficțiunea. Analogia cu teoria cuantică și recuperarea principiului antropic este făcută posibilă aici de consolidarea mecanismelor cognitive dependente de subiect,

care par să recâștige o libertate negată decenii întregi de ceea ce reprezintă monstrul dezmembrat al determinismului. Obiectul artei în sine, desprinsă de percepția ce stă la baza acesteia și ca obiect discret de analiză, a dispărut pentru a fi înlocuită de relația intrinsecă dintre obiectul văzut, citit sau auzit și subiectul care îl vede, îl citește sau îl aude. Este capacitatea receptorului de a interpreta ce permite operei de artă să apară într-o configurație maleabilă, unică în fiecare caz în parte.

De asemenea, principiul incertitudinii s-a dovedit a fi un catalizator puternic pentru analogii. Înarmat cu ideea că un obiect nu poate fi simultan dotat cu proprietăți la fel de evidente și obișnuite precum poziția și viteza, artiștii contemporani au susținut dreptul de a dezvolta diferite forme de artă. Eliberându-le de ceea ce este considerat a fi rigid ca un corset, artiștii au ajuns la concluzia că ceea ce stă la baza tuturor poiesis-urilor, generarea de forme de emancipare „referenții reali”, permite transgresiunea, fan-tezia și devierea de la normă. Așadar, în *Cuantica candelor* de Alberto Velasco⁷, Abel Capricorne este un subiect poetic cuantic, capabil să fie în mai multe locuri o dată, într-o lume în care o loțiune de păr face o pereche de mocasini vechi să devină noi, iar personajul poate călători în țări străine doar cu forța gândului. Totul este posibil, mai ales fan-teziile bazate pe anumite noțiuni științifice.

În mod similar, principiul causalității a dat naștere la experimente surprinzătoare întemeiate pe descoperirea faptului că un fenomen nu poate fi în mod necesar cauzat de un altul, cum se poate observa în lumea microscopică. John Cage a dus acest factor de imprevizibilitate la extrem prin crearea unui haos ca principiu de bază al operei sale (muzicale?)⁴’33”. Pentru patru minute și treizeci și trei de secunde de muzicienii cântă în soaptă o compoziție muzicală destinată să recupereze orice sunet care apare spontan.

De multe ori artiștii se referă la conceptul de non-separabilitate. Ideea că universul este un întreg

interdependent a făcut posibilă să fie luată în calcul ideea de spațiu-timp coerent. În tripticul⁸ *Aureliei Steiner*, Marguerite Duras construiește trei figuri suprapuse: Aurelia Melbourne, Aurelia Vancouver și Aurelia Paris, care sunt cele trei stări din copilărie ale aceleiași figuri. Vocile lor avansează ca și cum ar fi o singură undă în trecere.

În căutarea frenetică de noi concepte epistemologice, arta poate risca să nu observe astfel potențiale inversări și imaginația artistică se poate cristaliza prea repede în poziții definitive ideologice

Așa că estetica cuantică face uz entuziast și imaginativ de principiile fondatoare ale fizicii cuantice. Această apropiere ni se pare a fi legitimă: este esența artei de a nu avea limite unde sunt sursele de inspirație, iar fizica cuantică, ca activitate care creează concepte și imaginar, nu ar trebui să fie exclusă dintre aceste surse.

Totuși, apropierea aceasta poate pune în continuare probleme. Arta, deși admirabilă în aceste flash-uri, ar putea fi, probabil, prea rapidă pentru asimilarea imaginației științifice în propriul ei beneficiu. Fizicienii au învățat că natura nu poate fi încadrată cu ușurință pentru a se potrivi categoriile noastre, ci deține trucuri ingenioase chiar și în construcțiile noastre cele mai elaborate, fie ele clasice, cuantice sau de altă natură. Descoperirea haosului pur clasic în ecuațiile determinismului lui Laplace în secolul XIX este un exemplu reprezentativ în acest sens. În căutarea frenetică de noi concepte epistemologice, arta poate risca să nu observe astfel potențiale inversări și imaginația artistică se poate cristaliza prea repede în poziții definitive ideologice. Pentru a ilustra această idee, într-un studiu recent am propus o lectură heterodoxă a două dintre principiile fundamentale ale esteticii cuantice: principiul antropic și cel al non-separabilității⁹. Am susținut că este posibil ca unele poziții epistemologice să fie prinse pe picior greșit, arătând că dimensiunea cuantică a principiului antropic nu este necesară și că – destul de amuzant – fizica cuantică poate veni să salveze lumea noastră ordinară de nonsensul descris de fizica clasică referitor la interacțiunea constantă de la orice distanță între toate particulele din Univers.

Două exemple edificatoare ne arată că opoziția susținută de estetica cuantică între poziția „clasică” asociată cu determinis-

mul, universul rece, cauzalitate etc. și poziția „cuantică” asociată cu indeterminismul, proliferarea, libertatea, universul fără margini etc. trebuie să fie pusă la îndoială. Fizicienii sunt nedumeriți de necesitatea de a aplica eticheta „cuantic” pentru a „reda artei grandezza, posibilitățile și misterul pe care le-a pierdut”. Această măreție și mister încă mai există, ascunse în faldurile viziunilor noastre despre lume și în construcțiile noastre artistice și științifice îndrăznețe. Deci, să fim vigilenți. Așa cum oamenii de știință ar trebui să evite judecarea creației artistice prin prisma procedurilor științifice, astfel încât artiștii trebuie să aibă grijă să nu cuantifice și să formalizeze intuițiile lor proprii cu ajutorul instrumentelor tehnice ale științei. Dacă este să fie o întâlnire fertilă între cele două, ea poate avea loc numai pe terenul comun al imaginației, în manifestările sale artistice și științifice, mai degrabă decât în abordările tehnice specifice fiecăruia dintre cele două domenii ale cunoașterii. Astfel, fiecare dintre aceste două lumi poate apoi beneficia și mai mult de intuițiile, conceptele și imaginile celeilalte.

Traducere din limba engleză de Petrișor Militaru

¹ Gregorio Morales, *El cadáver de Balzac. Una visión cuántica de la literatura y del arte*, Alicante, De Cervantes Ediciones, 1998.

² Gregorio Morales, *Principio de incertidumbre*, Valencia, Diputación de Valencia, 2003 (Colección Novatores).

³ Gregorio Morales, *La isla del loco*, Alhulia, Mirto Academia, 2005.

⁴ Manuel J. Caro and John W. Murphy (eds.), *The World of Quantum Culture*, Westport, Greenwood Publishing Group, 2002.

⁵ Aceste sunt câteva idei extrase de la un seminar susținut de Gregorio Morales la Universitatea din Toulouse în 2008 în cadrul activității de cercetare a Departamentului de Litere, Limbaje și Arte în domeniul teatralui cuantic.

⁶ José Sanchis Sinisterra, *Conspiración vermeille Sang de lune / Conspiración Carmin Sangre lunar*, Toulouse, PUM, 2003 (Traducere în limba franceză de Patrice Pavis și Isabelle Martin).

⁷ Alberto Velasco, *Le Quantique des quantiques*, Paris, Editions Hermann, 2010

⁸ Marguerite Duras, *Le Navire Night, Césarée, Les Mains négatives, Aurelia Steiner, Aurelia Steiner, Aurelia Steiner*, Mercure de France, Paris, 1982.

⁹ Monique Martinez and Michel Caffarel “L’esthétique quantique: un regard croisé Arts et Sciences”, in *Science, Fables and Chimera: Strange Encounters*, edited by Laurence Roussillon-Constanty and Philippe Murillo, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2012.

Ana Maria Neamu - *Eyes for the blind* (detaliu)